

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко

ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ СВІТУ І УКРАЇНИ

К., 1997. - 480 с.

Під такою назвою у видавництві "Економічна думка" Тернопільської академії народного господарства порівняно недавно вийшов підручник для студентів вищих навчальних закладів. Його автори — викладачі кафедри українознавства названої академії.

Принагідно зазначимо, що над проблематикою економічної історії світу і України колектив кафедри, яку очолює професор Б. Д. Лановик, плідно працює уже тривалий час. У зв'язку з відсутністю узагальнюючих праць про економічний розвиток України співробітники кафедри підготували і в 1994 р. видали посібник, адресований викладачам та студентам¹.

В наступний період професори Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич і доцент Р. М. Матейко продовжували ґрунтовно розробляти дану тему, результатом чого став вихід у світ підручника², визнаного одним з кращих серед поданих на конкурс, організований Міністерством освіти України та Міжнародним фондом "Відродження" у рамках програми "Трансформація гуманітарної освіти в Україні".

Нарешті, читачі отримали друге, доповнене його видання. Воно адресоване студентам та викладачам вищих навчальних закладів, а також науковцям, які цікавляться економічною історією. В книзі наведені нові факти, характеристики, аналіз, тлумачення економічних процесів.

На наш погляд, оптимальною є структура підручника: три частини, 12 розділів, 47 підрозділів, короткий термінологічний словник, список використаної літератури. В кінці кожного розділу подано ґрунтовні висновки, а також запитання і завдання для самоперевірки. В книзі наведено близько 60 таблиць.

Рецензований підручник дає відповіді на багато актуальних питань економічної історії України і світу. Як відомо, донедавна історія господарства України вивчалася як складова частина історії Росії. Автори підручника дотримуються зовсім іншого підходу. Вони подають історію розвитку господарства України у світовому контексті, що є особливо актуальним сьогодні. Адже наша молода держава повинна якомога швидше долати кризу, виходити з ізоляції та пробивати дорогу у широкий світ.

Автори оригінально підійшли до періодизації економічної історії. Замість формаційного підходу вони обґрунтували періодизацію, яка найповніше відображає логіку розвитку народного господарства та відповідає потребам і запитам історико-економічної науки. У трьох частинах книги висвітлено історію господарств: первісної доби і стародавніх цивілізацій; доби середньовіччя; індустріальної та постіндустріальної епохи.

Конкретніше зупинимось на характеристиці цих частин. Порівняно невеликою за обсягом є перша частина (с. 5—32), в якій автори спочатку розглядають господарський розвиток за первісної доби і доходять висновку, що на території України зміни матеріальних культур відбувалися таким же чином, як у світі в цілому, але з певними особливостями. Більш докладно показано економічний розвиток стародавніх цивілізацій: особливості східного рабства, господарства стародавньої Греції і Риму, скіфів, грецьких колоній Північного Причорномор'я. Не оминають увагою автори і такого питання, як античне господарство втягнуло в свою економічну орбіту місцеве автохтонне населення.

Змістовною є і друга частина книги (с. 33-91). В її першому розділі йдеться про розвиток господарства країн Європи епохи середньовіччя. Подано стислий аналіз землеволодіння і сеньйоріально-селянських відносин, агрокультури і сільськогосподарської техніки, середньовічного міста, розвитку ремесел, торгівлі, кредиту і фінансів. У другому розділі читач знайде досить детальний опис господарства українських земель у V—XV ст. Висвітлюються різні сфери господарства України-Русі, коли український народ постав перед світом як цілком сформована історична спільність спочатку під іменем "русь", а потім — "українці". Наводяться факти з економічної історії Галицько-Волинської держави, розкривається господарський розвиток українських земель у складі Польського королівства і Великого князівства Литовського. Автори також звертають увагу на деякі дискусійні питання: особливості генези феодалізму в українських землях порівняно із Західною Європою, форм землеволодіння, розвитку міст тощо.

Відаючи належне давній і середньовічній економічній історії, автори все ж основну увагу зосереджують на розкритті подій і явищ нової і новітньої історії. Тому найбільшою за обсягом є третя частина підручника (с. 92—470), присвячена становленню і розвитку господарства індустріальної та постіндустріальної епохи. Навіть назви розділів цієї частини дають читачеві уявлення про масштабність і різноплановість висвітлюваних у ній проблем і фактів розвитку господарства світу, Європи та України: "Господарство країн Європи, США у період генези індустріального сус-

пільства (XVI-XVIII ст.)", "Господарство України у XVI-XVIII ст.", "Економічний розвиток провідних країн світу в XIX — на початку XX ст.", "Господарство України в XIX - на початку XX ст.", "Господарство світу в міжвоєнний період", "Господарство України в 1914-1939 рр.", "Світове господарство (1939 р. - 90-ті роки XX ст.)", "Господарство України в 1939 р. - 90-ті роки XX ст."

Дослідники відходять від традиційної історіографії і прагнуть усунути ізолюваність та відставання української історико-економічної науки від європейської. Крім того, вони вписують українську економічну історію у загальне русло європейського економічного процесу. Здійснений авторами аналіз соціально-економічної історії України нової і новітньої доби, поряд із культурно-національним підходом у висвітленні українського історичного процесу, виводить українську історію на ширші обрії.

Книга досить повно відображає той факт, що українська економіка була варіантом європейської, яка базується на економічній незалежності виробника. Цікавим є аналіз господарства Запорозької Січі, держави Богдана Хмельницького, Гетьманщини. Розвивалося господарство фермерського типу, одночасно з країнами Західної Європи почався мануфактурний період, зміцнювалися економічні зв'язки окремих районів, відбувався процес утворення національного ринку, що формувався як складовий елемент європейської і світової господарської системи. Однак на ці процеси негативно впливали Московська держава і Річ Посполита, які спрямовували свої зусилля на ліквідацію самостійності України, перетворення її в колонію. Колоніальний характер мала економіка України і в радянські часи.

Історії господарства України 1914—1995 рр. присвячено два розділи (с. 331—363, 423—470). Статистичні дані економічного становища України в 1914-1918 рр. подано на трьох сторінках як своєрідний вступ до наступного матеріалу. Як справедливо зазначають автори, складним і суперечливим в економічній історії України був етап національно-демократичної революції 1917—1919 рр. (с. 333). Споконвічною стрижневою проблемою "всіх часів і народів" була проблема аграрна. Намагалися її розв'язати уряди, що змінювали один одного впродовж 1917—1919 рр.

Проте їх діяльність у цьому напрямку була суперечливою. Якщо Центральна Рада у листопаді 1917 р. скасувала приватну власність на землю, у тому числі заборонила її купівлю-продаж, то уряд гетьмана Скоропадського відновив попереднє становище в земельному питанні, повернув майно та відшкодував збитки землевласникам. Директорія УНР декларувала ліквідацію приватної власності, але потім оголосила земельну власність іноземців недоторканою (с. 334—337). Таким чином, українське селянство у 1917—1919 рр. на головне питання "Коли ж одержить землю?" відповіді не отримало.

Не вирішена була аграрна проблема на користь селян і за часів радянської влади. Спочатку одержавши землю від нової влади, вони згодом її лишилися внаслідок експропріації та усупільнення у колгоспній системі.

Висвітлюючи розвиток усіх галузей економіки України впродовж майже 70 років радянської влади, автори прагнуть поєднати причинно-наслідкові зв'язки з конкретною економічною політикою СРСР взагалі і щодо України зокрема. У книзі поетапно визначено період непу з його елементами ринкових відносин, невиконання планів довоєнних п'ятирічок, економічне становище СРСР та України напередодні, під час і після Великої Вітчизняної війни, зокрема у 50-90-х роках.

При аналітичному підході до джерел автори доходять висновку, що Україна, як складова частина народногосподарського комплексу СРСР, повністю залежала від політики центру. Зокрема, 95 % її промислових підприємств підпорядковувалося Москві (с. 469).

При викладі конкретного матеріалу автори, однак, не забувають показати місце і потенціал України у контексті світового співробітництва. Вона експортувала свої товари більш як у 50 країн. Це докладно висвітлено у спеціальному підрозділі "Участь України у світовому господарстві" (с. 453—458). До речі, на жаль, у змісті книги (с. 479) це подано інакше — "у світогосподарських зв'язках", що є певним недоглядом упорядників книги.

У той же час автори підручника послідовно прослідковують кризові явища як в економіці СРСР, так і України, що є віддзеркаленням загального хронічного занепаду, екстенсивного шляху розвитку, застійних явищ. За радянської доби, констатується у книзі, панували адміністративні, а не економічні фактори.

На особливу увагу заслуговує підрозділ "Економіка незалежної України" (с. 458—470). Щоправда, він надто короткий, обмежений у часі, що пояснюється хронологічними межами існування молоді держави. Та за своєю актуальністю він є суттєвим, бо вперше висвітлює позитивні процеси, що нині відбуваються в економіці України. Це, зокрема, зміни у формах власності, структурна перебудова, хід приватизації, вдосконалення кредитно-банківської системи, загальна переорієнтація економіки на ринкові засади тощо. Аналітичний матеріал підкріплюється статистичними даними та порівняльними таблицями.

Разом з тим автори небезпідставно констатують супутні негативні явища сьогодення — спад виробництва, скорочення експорту, бартерні операції, надто жорстка монетарна політика та ін. Слушним є також застереження про те, що "виникла серйозна загроза витіснення України на периферію світового господарства, її технологічної та фінансової залежності від інших держав, перетворення на сировинний додаток та територію для розміщення екологічно шкідливих виробництв" (с. 465).

Об'єктивна оцінка сучасного економічного становища України не позбавлена, однак, оптимістичних прогнозів. Висловлена впевненість у тому, що тільки в умовах незалежності Україна дістала шанс подолати кризу, вийти на рівень цивілізованих європейських країн. Автори зазначають: "Попри всі економічні та соціальні негаразди за роки незалежності в розвитку нашої держави виявляються певні позитивні тенденції" (с. 470). З такою думкою не можна не погодитись, бо це визначає головну надію суспільства на майбутнє.

Позитивно оцінюючи в цілому рецензовану працю, вкажемо, однак, на відсутність узагальнюючих висновків до всієї книги. Крім того, не всі аспекти економічної історії України і світу висвітлені дослідниками. Усвідомлюючи неможливість реалізації глобальної проблематики в одній книзі, рецензенти все ж сподіваються, що автори зможуть у майбутньому врахувати бодай деякі побажання, як-от:

— додати до підручника ґрунтовний вступ, у якому приділити значно більшу увагу методологічним і концептуальним питанням, предмету і завданням курсу, історіографії і джерельній базі;

— виділити в окрему частину чи розділ розвиток господарства постіндустриального суспільства і місця України у ньому;

— ґрунтовніше проаналізувати економічний розвиток країн Азії, Африки та Латинської Америки;

— виходячи з того, що в історичній, економічній та інших галузях науки цінність певної інтерпретації нерідко визначається не кількістю наведених фактів, а тим, скільки вони можуть викликати плідних дискусій як серед студентів, так і науковців і дати поштовх новим дослідженням, під таким кутом зору вибудовувати логіку подачі матеріалу;

— бажано доповнити підручник ілюстративним матеріалом, а також до кожного розділу додати фрагменти документів;

— не завадило б вмістити у праці географічний показчик.

Це фундаментальне дослідження є вагомим внеском у висвітлення широкомасштабних проблем історико-економічної науки з давніх давен до наших днів.

М. В. ТРАФ'ЯК(Тернопіль), *Є. П. ШАТАЛІНА* (Київ)

¹ Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства: Навчальний посібник для вузів. За загальною редакцією заслуженого працівника народної освіти України професора Б.Д.Лановика. — К., 1994. — 368с.

² Історія господарства: Україна і світ. - К., 1995. - 480 с.